

KULCS A KILÉPÉS ÉRTELMEZÉSÉHEZ

Halmi Péter (szerk.)

A brexit forgatókönyvei és hatásai

Budapest, 2020

Dialóg Campus Kiadó

A kötet mind témájában, mind pedig – nemcsak hazánkra, de mondhatni, a teljes Európai Unióra nézve – globális gazdasági hatásait tekintve a 2010-es évek második felében történtek megkerülhetetlen kérdését járja körül. A mű a Halmi Péter által vezetett *A modern állam gazdasági szerepének legújabb dimenziói* elnevezésű Ludovika Kiemelt Kutatóműhely keretében végzett munka¹ eredményeképpen született meg. Tíz tanulmányban tekinti át az Egyesült Királyságnak az Európai Unióból való kilépéséhez vezető utat, a politikai előzmények bemutatásától kezdődően a brexit folyamatának lehetséges forgatókönyvein keresztül egészen a várható gazdasági hatások mélyreható elemzéséig. A tartalomjegyzéket gyorsan áttekintve, az olvasó számára azonnal kiderül, hogy az összegyűjtött írások valamivel több mint a fele (egészen pontosan hat tanulmány) elsődlegesen (köz)gazdasági fókuszú – terjedelmüket tekintve pedig a kötet kétharmadát teszik ki. Ennek alapján világosan látható, hogy elsődlegesen – de messze nem kizárólagosan – a gazdaságtudományok iránt érdeklődő közönség találhatja meg benne a számára hasznos és értékes elemzéseket, információkat.

Utóbbiak egyben a tanulmánykötet külön érdemének is tekinthetők: a brexit gazdasági hatásaival, következményeivel kapcsolatos kérdések elemzése mellett az olvasó képet kaphat a folyamat előzményeiről, a (kötet szerkesztésekor még csak) várható politikai, társadalmi és jogi hatásairól, nem kizárólag a britekre, de az integrációban résztvevő valamennyi államra (és azok polgáira) nézve. Az egyes tanulmányok kapcsán elmondhatjuk, hogy azok önmagukban könnyen fogyasztható terjedelemben világítják meg a brit kilépés egy-egy vitathatatlanul lényeges aspektusát, elmélyült gondolkodásra készítve az olvasót. Az „átlagostól” talán Halmi Péter: *A brexit gazdaságtana* című átfogó tanulmánya mutat (terjedelmi) eltérést a többi írástól. Ez a kötetben meghatározó jelentőségű, átfogó és széles

¹ E kutatómunka fontos további eredményei jelentek meg a következő művekben: HALMAI (2017, 2018a, b, 2019a, b, 2020a, b, c, d, e, f, 2021a, b, c).

körű közgazdaságtudományi elemzést tartalmaz. A tanulmány öt jól körül határolható, fundamentális kérdést (a reálgazdasági integrációt, a puha versus kemény brexit témaköreit, a kilépésnek az Egyesült Királyságra gyakorolt hatásait, az unió és a globalizáció várható jövőjét, valamint a britek politikai opcióit) is tárgyalja írásában.

Ha elmélyedünk a tanulmánykötet tartalmában, első pillanatban igen érdekes és szokatlan megoldással szembesülhetünk: a kötet szerkesztője ugyanis rögtön két előszóval nyitja a művet. Az első előszó (9–10. o.) a kéziratok elkészültét követően 2018 tavaszára datálódik, míg a második (11–12. o.) majdnem két esztendővel későbbre², 2020 januárjára. E második előszóban a szerkesztő ennek nyomós indokát is adja: a kiadói munkálatok megkezdésének időpontjára tekintettel, az egyes tanulmányok szerzői lehetőséget kaptak az írásaik legszükségesebb időszerűsítésére. E második előszóban foglaltak alapján világosan látható, hogy nem minden szerző élt az aktualizálás lehetőségével, amiből arra következtethet az olvasó, hogy míg egyes írások a 2018. tavaszi, addig mások a 2019. év végi állapotokat tükrözik. Mindettől függetlenül nem vonható kétségbe a szerkesztő megállapítása: az események előrehaladásától függetlenül „a tanulmányok tartalma változatlanul időszerű”.

A tanulmánykötet első írásaként *Koller Boglárka Új Európa 2019. március 29. után? – A brexit természetrajza* című írásában a briteknek kezdetektől fogva az európai közösség iránt tanúsított, sajátos szemléletét, a szerző szavaival élve, „különállását” mutatja be, és igyekszik a történelmi példákon keresztül igazolni. Ez az unikális attitűd egészen az európai integrációhoz való csatlakozást megelőző időszakig nyúlik vissza, a kezdeti elutasításoktól kezdődően a csatlakozási kérelemre végül 1969-ben érkezett, pozitív előjelű reakciókon át egészen a kilépésről szóló népszavazásig, illetve a kilépés folyamatát övező bizonytalanságok egész soráig. A tanulmány írója az említett különállást, vagy ahogy más szerző tekinti, „különutasságát”³ a britek sajátos szuverenitáskonceptiójából vezeti le, amely attitűd jól kézzel foghatóvá válik a brexitnépszavazást megelőző, *David Cameron* nevéhez köthető politikai küzdelmek vizsgálata során.

A tanulmány felvázolja, hogy az akkori kormányfő miként próbált a britek számára oly fontos, nemzeti identitásuk meghatározó elemét képező (tagállami) szuverenitás eszméjét felhasználva, (bel)politikai tőkét kovácsolni magának és pártjának. A nemzeti döntéshozatal hangsúlyának növelését alapul véve, Cameron olyan példákat állított a választói elé, amelyek (és erre egyébként a kötet későbbi

2 Ugyanakkor természetesen valamennyi előrejelzést alaposan átrajzolt az Európában 2020 elején megjelenő, és – messze nem csupán gazdasági hatásait tekintve – hatalmas mértékű pusztítást okozó koronavírus-járvány.

3 Lásd KONDOR (2021:150).

tanulmányaiban is találhatunk utalásokat) az érzelmekre gyakorolt hatásaiknak köszönhetően, gyakorlatilag kontrollálhatatlan folyamatokat indítottak el. A brit adófizetők pénzéből a kelet-közép-európai dolgozók szociális ellátásának finanszírozása mint üzenet például önmagában alkalmas volt a munkájukat – egyébiránt számos körülményből adódóan, alaptalanul – féltő állampolgárok fejében elültetni a majdani döntésük csíráit, amitől a népszavazási kampány idején gyakorlatilag már nem volt lehetőség eltéríteni a többséget. (Jól mutatja ezt, hogy szinte alig akadt politikai erő, amelyek a népszavazási kampány idején nyíltan és egyértelműen a kilépés mellett lépett volna fel, mégis tudjuk, milyen eredmény született végül.) A kockázatos stratégia pedig meghozta az eredményt: a 2016. június 23-án tartott népszavazáson, ha csak kis többséggel is, de a kilépéspártiak kerültek többségbe.

A szerző az Európai Unió szemszögéből is vizsgálja, elemzi a folyamatok alakulását. Az események vázolásának során az a gondolatunk támadhat, hogy amiképp a briteket, úgy az uniós intézmények vezetőit is meglepte a népszavazás végeredménye, és a helyzet újszerű, korábban ismeretlen – és akár elképzelhetetlennek is tűnő – jellege sokszerű hatást váltott ki a „másik oldalon” is. Noha számos olyan alapelvelet fektetettek a britek törekvései láttán, amelyekből az unió integritásának megóvása érdekében nem engedhettek a benn maradó tagállamokat is képviselő uniós tisztviselők (mint például a négy alapszabadság elválaszthatatlansága), a kilépési folyamat így is számos kérdőjelet és veszélyt hordozott magában. Utóbbiak közé sorolható az Írország és Észak-Írország között határellenőrzés esetleges visszaállításának kérdése, amely igen könnyen – a gazdasági kérdések mellett talán a térségben élők múltját, történelmét ismerve – súlyos társadalmi, vallási és politikai forrongásokhoz is vezethettek volna.

Az előzőekben említett, csupán felvillantott példák is jól érzékeltethetik, hogy a brexit körüli anomáliák vonatkozásában nem csupán igen sok, de rendkívül szerteágazó politikai, társadalmi, kulturális, és természetesen nem utolsó sorban gazdasági szempontot kellett a tárgyaló feleknek egyszerre szem előtt tartaniuk a helyzet minden tekintetben békés és megnyugtató rendezése érdekében. Mindenesetre az unió részéről túlzott óvatosságának sem lehetett helye: a brit kilépés ugyanis könnyen olyan lavinát indíthat el, amely veszélybe sodorhatná nem csupán az integrációs folyamatok elmélyítésébe vetett hitet, de akár magának az uniónak a jövőjét is.

A brit kilépés folyamatának viszonylag szűk, de talán annál fontosabb szegmensére fókuszál *Arató Krisztina Érvek és ellenérvek a brexitkampányban – mit mondanak az Európai Unióról?* címet viselő tanulmánya. A szerző a brexit eseményeinek viszonylag rövid időszakát elemzi, méghozzá meghatározott nézőpontból: a népszavazási kampány során a kilépés és benn maradás mellett elhangzott érvelések mögött meghúzódó narratívákat vizsgálva. A tanulmány nem a kötetet

meghatározó, gazdaságtudományi vonulatba illeszkedik, sokkal inkább a politikatudomány területébe tartozik. Az írás központi gondolata a politikai mítoszoknak a politikai rendszerek megértésére és magyarázatára gyakorolt hatásai mentén értelmezhető, amelyek folyamatos fejlődés és változások eredményeképpen mindig csak adott időállapotban érvényes pillanatfelvétel kirajzolására jelentenek alkalmas megoldást.

A szerző érvelésében arra helyezi a hangsúlyt, hogy az Európai Unió intézményi struktúrájával kapcsolatosan felépített mítoszok mellett, azokkal párhuzamosan számos egyéb narratíva is érzékelhető; ezen ellenmítoszok a politikai kommunikációnak ugyanolyan meghatározó és a döntésekre ugyanolyan hatást gyakorló elemeiként értelmezhetők. Az írásban a szerző az Európai Unió vonatkozásában három-három mítoszt és ellenmítoszt vesz számba, úgymint a béke, a racionalitás, valamint a gazdasági együttműködés és siker; illetve a demokrácia hiánya, a nemzeti szuverenitás fenyegetése, továbbá a cselekvésképtelenség gondolata köré épített narratívát. A tanulmánynak a releváns elméleti szakirodalomra hivatkozva fontos megállapítása ugyanakkor, hogy az előzőekben említett mítoszok (és ellenmítoszok) vizsgálata viszonylag könnyű művelet, abból bárminemű konkrét (igazolható) következtetés levonása azonban már jóval nehezebb feladat.

Ezt követően a tanulmány a brexitkampány során megjelenő konkrét érveket és ellenérveket veszi számba. A szerző jelzi, hogy a kampányüzenetek listájának összeállítása során az interneten található dokumentumok alapján dolgozott, vélhetően nem kis erőfeszítésnek köszönhetően, és bár nem vonjuk kétségbe a szerző munkájának alaposágát, óhatatlanul is felvetődhet az olvasóban, hogy a „gyűjtemény” vajon mennyire nyújt teljes képet a kampány során elhangzó – és a vizsgálódás kerete szempontjából valóban releváns – üzenetek tekintetében.

Az elemzés többek között rámutatott arra, hogy a szuverenitás elvesztésének lehetősége (mint ellenmítosz) a kampány egyik igen meghatározó eleme volt; ez egyébiránt igazolja azon szemléletet, amely a brit társadalmat jellemzi (nevezetesen: a nemzeti szuverenitásuk iránti erőteljes elkötelezettségüket). Mindemellett a szerző találóan világított rá arra a körülményre, hogy noha az Európai Unió intézményrendszere vonatkozásában is fellelhetők a különféle politikai rendszerek működésére jellemző narratívák, ráadásul az eurószkeptikus hangok a mítoszok mellett ellenmítoszok kialakulásához is hozzájárultak. A tanulmány zárógondolataként a szerző arra a jelenségre hívja fel a figyelmet, hogy úgy tűnik, mintha a politikai diskurzusokban egyre gyakrabban tűnének fel a valóságtartalmat nélkülöző üzenetek; erre a brexit mellett igen jó példa a végül *Donald Trump* győzelmét hozó, 2016-os amerikai elnökválasztás is.

Szintén a politikatudomány témakörébe tartozik *Kaszap Mártonnak A brexit és a brit pártverseny* címet viselő írása. A szerző a brit pártverseny alakulása és a brexitnépszavazás kimenetele közötti ok-okozati összefüggést vizsgálva arra ke-

resi a választ, hogy meddig érdemes visszatekinteni a múltba ahhoz, hogy hiteles és megbízható következtetést lehessen levonni az említett két esemény, folyamat egymásra gyakorolt hatásának megítélésében. A tanulmány a kiindulópont meghatározását illetően arra a következtetésre jut, hogy a 2010-es választási kampány idejére, konkrétan az akkor alkalmazott, alkalmatlan politikai kampányüzenetekre vezethetők vissza azok a fejlemények, amelyek – mint utóbb kiderült – nagymértékben meghatározták az Egyesült Királyság és a jelenleg 27 uniós tagállam sorsát. A sikertelenség folyamányaként David Cameron oldalán megjelenő ausztrál kampánytanácsadó, *Lynton Crosby* és csapata rövid távon sikereket, hosszabb távon és tágabb perspektívából, globális következményeit tekintve viszont ellenkező előjelű eredményeket könyvelhetett el.

A szerző tanulmányában részletes, az állampolgárokat megszólító kampányüzenetek mélyreható elemzésén keresztül értékeli egészen David Cameron jól ismert, 2013-as Bloomberg-beszédétől kezdve a 2015-ös parlamenti választásokon át a 2016-os brexitnépszavazásig, illetve a 2017-es, előrehozott parlamenti választásokig alkalmazott kampánystratégiákat, valamint azoknak a pártrendszerre gyakorolt hatásait. Ennek során alapos elemzést olvashatunk a brit pártpolitikai, párt- és választási rendszer sajátosságairól, a választói „mozgásokról”, a választók döntését nagymértékben befolyásoló értelmezési kérdésekről. A politikai folyamatok elemzése szempontjából vitathatatlanul rövid, néhány éves időtávlat áttekintése alapján is igen érdekes fejlemények rajzolódnak ki: egyes politikai oldalakon milliós nagyságrendben jelentek meg, majd tűntek el választói rétegek a népszavazáskor sikeresen teljesítő – és a kilépést támogató –, radikális jobboldali UKIP támogatói közül is, amely így gyakorlatilag elvesztette minden reményét arra, hogy a politikai életben befolyásos szerepet tölthesen be. Akárhogyan is vizsgáljuk a politikai folyamatokat, végül csak arra a következtetésre juthatunk, hogy az elemzés alá vett néhány éves időszak során esetlegesen tapasztalt politikai sikerek tiszavirág-életűnek bizonyultak, és végezetül valamennyi szereplő komoly károkat szenvedett el a politikai manőverezéseiknek köszönhetően.

A tanulmány konklúziójaként a szerző a brit pártrendszerre gyakorolt, az előzőekben említett „dominóhatás” belpolitikai gyökereire mutat rá, nevezetesen: „a brexitdominó mögött is belpolitikai dominó áll”, ahol vélelmezhetően a kilépés pillanatában még állva maradt dominók sem lesznek képesek megtartani pozíciójukat. Az, hogy a brexit folyamatának szempontjából mely mozzanat volt a döntő, nyitott kérdés. A szerző megalapozott érvekkel alátámasztott véleménye szerint az említett ausztrál kampánytanácsadó (*Lynton Crosby*) és csapata színre lépése jelentette a döntő mozzanatot; mindazonáltal elismeri annak a lehetőségét, hogy nem ez az egyetlen objektív igazság, és más szerzők könnyen eltérő eredményre juthatnak e kérdést illetően.

Még mindig nem gazdaságtudományi szempontból közelít a témához *Bóka János*, aki *A brexit jogi útvesztőivel* foglalkozik elsősorban. Az Európai Unióból való kilépés lehetőségét az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUSZ) 50. cikke – a lisszaboni szerződés módosításai óta – kifejezetten szabályozzák. A kilépés intézményének egyes aspektusait illető jogi szabályozás értelmezése körül számos különféle vélemény, álláspont alakult ki, amelyek egyes részleteket illetően eltérő keretekben vélik megvalósíthatónak a kilépés folyamatát. Biztos pontnak tűnik az EUSZ 50. cikkének figyelembevétele alapján, hogy miután az unió nem szövetségi állam, a tagállamok egyoldalú kilépését – a szuverenitásuk legbelső magjából következően – biztosítani kell; a kilépés minden más módja azonban gyakorlatilag fogalmilag kizárt.

A kérdés körül kialakult komoly jogi vita léte önmagában teljesen érthető: az unió intézményei történetük során első alkalommal voltak kénytelenek szembesülni ilyen irányú eljárással, így a korábban csak a jogirodalomban létező hangok a brit népszavazás eredményének ismeretében értelemszerűen egyre nagyobb figyelmet kaptak. A szerző a kilépési eljárás jogi aspektusainak vizsgálata során számos anomáliára mutat rá: ilyen például a kilépési eljárás megindítása esetén szükségtelen indokolási kötelezettség (ami a kilépés ultima ratio jellegével ellentétes), de hasonlóképpen éles elméleti vitákra mutat rá a kilépési nyilatkozat egyoldalú visszavonásának lehetősége (amire végeredményképpen a luxembourgi bíróság ítélete tett pontot). További eldöntendő kérdésnek bizonyult, hogy a kilépésre vonatkozó döntésnek a parlamenttől vagy a kormánytól kell-e származnia; e téren a viszonylag egységes álláspont szerint az előbbi hatáskörébe tartozik a szükséges döntés meghozatala.

Hasonlóan fontos jogelméleti kérdések merülnek fel a kilépési megállapodás természete körül: a dokumentum az unió és a kilépő tagállam között születik, a (bent maradó) tagállamoknak azt nem kell ratifikálniuk, továbbá nem minősül az elsődleges uniói jog részének; ebből következően pedig az Európai Unió Bírósága előtt megtámadható (az utóbbi lehetőség kapcsán ad abszurdum elméletileg szintén nehezen értelmezhető helyzetek állhatnak elő). A jogbizonytalanságot szintén növeli az unió és a kilépő állam közötti kapcsolatok nem teljesen egyértelmű volta. Az Egyesült Királyságnak számos területen belső jogalkotással kell majd „helyettesíteni” a korábbi – de már hatályukat veszített – uniói jogi aktusokat, amely kérdés szintén számos elvi, jogtechnikai hozadékot emelt a felszínre.

Az írás utolsó gondolataként a tanulmány az Egyesült Királyságnak az uniói intézmények munkájában való részvételével és az ehhez kapcsolódó, problematikus kérdésekkel foglalkozik. E téren is kétarcú helyzet látszik kirajzolódni: a britek a saját sorsukat közvetlenül érintő (vagyis a kilépéssel kapcsolatos) döntéshozatalban nem vehetnek részt, ellenben például a közösség sorsát akár hosszú távon is meghatározó döntések meghozatalában igen – mutat rá a szerző. Ettől függetle-

nül a britek nem éltek minden, számukra a jogi szabályozási keret által biztosított lehetőséggel, így például már nem is jelöltek biztost a *von der Leyen* vezette Európai Bizottságba sem. A tanulmány alapvetően a kilépési eljárás jogi kérdéseire fókuszál, azonban igen helyesen rámutat arra, hogy emellett legalább hasonló jelentőséggel és befolyással bír a folyamatokra a feleknek a politikai dimenzióban történő érdekérvényesítési képessége, és a valódi „jogászkodásra” csak az alapvető stratégiai döntések meghozatalát követően kerülhet sor.

A tanulmánykötet első, ám annál terjedelmesebb és alaposabb gazdaságtudományi alapokon nyugvó tanulmányát Halmai Péter jegyzi (*A brexit gazdaságtana*, 83–208.), aki öt fő témakör köré szervezve fogalmazza meg a brit kilépés közgazdasági összefüggéseit.⁴ A brexit alapvető kérdéseként a szerző az Egyesült Királyságnak a négy alapszabadságra épülő belső piachoz való viszonyát jelöli meg. (Fontos, és a szerző többször is utal azon politikai síkon az unió részéről már a tárgyalások kezdetén kifejezésre juttatott, paradigmátikus álláspontra, amely szerint a négy alapszabadságot elválaszthatatlan egységként kell kezelni, és a britek semmilyen körülmények között sem válogathatnak azok közül, azaz a cherry-picking nem opció.) A tanulmány elején rögzíti, hogy a (hard) brexitet támogatók négy téma köré fogalmazták meg érveiket: *a*) a felesleges szabályozás megszüntetése; *b*) jobb kereskedelmi megállapodások megkötésének lehetősége; *c*) a más (elsődlegesen kelet-közép-európai) tagállamokból érkező munkavállalók beáramlásának megakadályozása; és végül *d*) az Egyesült Királyság uniós költségvetésébe való nettó befizetői pozíció megszűnése. A tárgyalások egyik legnehezebb kérdését az okozta, hogy a britek – természetesen nem meglepő módon – olyan forgatókönyvvel kívánták a kilépést végrehajtani, ami nekik a leginkább kedvező: az uniós tagságból származó, és számukra előnyös pozíciók (így az uniós áru-, szolgáltatás-, pénz- és tőkepiacához való hozzáférés) megtartása mellett a belső piacukat eredményesen lezárhassák a külföldi munkavállalók elől.

A tanulmány részletes elemzésben bizonyítja, hogy a briteket illetően az EU-tagság előnyei főként három területen érvényesültek: ezek a kereskedelem, a külföldi beruházás és a pénzügyi szektor.⁵ Hogy csak a kereskedelem kérdését említsük: nyilvánvaló, hogy mindkét fél (az EU és az Egyesült Királyság) számára rendkívül fontos a másikkal folytatott kereskedelmi viszony, azonban a briteknek sokkal nagyobb szükségük van az uniós piacra, mint amennyire igaz ez a másik félre nézve. A szigetország – éppen az EU-tagsággal is összefüggésben – a külföldi

4 A szerző több művében is elemezte a brexit problémakörét. L. HALMAI (2018b, 2020c, e).

5 Mindezeknek a tényezőknek jelentős szerepük volt abban, hogy a brit gazdaság – különösen az 1981–2007 közötti időszakban – jóval magasabb növekedési ütemet teljesített, mint az európai integráció kontinentális magországai. A konvergencia problémakörét e tanulmány nem tárgyalhatta, ám a szerző e tárgyú írásai alapvető jelentőségűek (l. pl. HALMAI–VÁSÁRY (2010a, 2012), HALMAI (2009, 2019a, 2019b, 2021b)).

közvetlen beruházások egyik legjelentősebb európai célpontja volt, még akkor is, ha ennek a mértéke az utóbbi egy-két évtizedben ingadozóvá is vált. Ami pedig a pénzügyi szolgáltatások szektorát illeti, az Egyesült Királyság e téren is jelentős hasznot húzott; elég csak Londonnak a világ vezető, s a tagság időszakában az EU pénzügyi központjaként való megerősödésére utalni.

A brexit lehetséges (hard vs. soft) forgatókönyveinek értékelése során a szerző végigveszi az egyes lehetséges konstrukciókat⁶, így például az EGT-tagállamokhoz hasonló státusz, a „svájci megoldás”, a szabadkereskedelmi megállapodás, valamint a vámunió lehetőségét, illetve azok várható előnyeit, hátrányait mind a brit szempontjából, mind pedig az unióra nézve. Különösen fontos, és a gazdasági kérdések mellett súlyos politikai, társadalmi és kulturális problémákat érintő téma az észak-ír határ kérdése, amelynek a megoldása sokkal többet jelent, mint pusztán a felek közötti határvonal meghúzását; a vitás (akár erőszakba is torkolló) helyzetek, etnikai fellángolások megelőzése végett e téren mindenképpen nagyfokú odafigyeléssel kell eljárni a feleknek – ebben nem is igazán volt vita.

A tanulmány kivételesen mély elemzést tartalmaz a kilépés gazdasági hatásairól. Az elemzés során a szerző rámutat arra a nehezítő körülményre, amely szerint az, hogy korábban ilyen jellegű eset nem fordult elő, tovább növeli a kérdőjelek számát a kutatók fejében. E (további) kihívásokra is figyelemmel, átfogó módon rendszerezi a témakör kutatásának lehetséges módszertanát. Három fő lehetséges (ex post és ex ante) módszertani megközelítést mutat be. A fejezet – nem függetlenül a szerző széleskörű növekedésméleti munkásságától⁷ – elsősorban a GDP-hatások feltárására koncentrálna. Ugyanakkor az elemzés további alapvető kérdésekre is kiterjed: a fiskális hatásokra, a migrációra, a háztartások jövedelmére, a fogyasztói árak, illetve az egyenlőtlenségek alakulására; vagy például a más országokra gyakorolt gazdasági hatások szintén itt említhetők. A szerző behatóan tárgyalja a migráció és a munkakínálat alakulásának, illetve a tudásbeáramlás veszteségének a technikai haladásra gyakorolt következményeit is. A rövid táv tekintetében a bizonytalanság és a kockázatkerülés jelentőségeit és következményeit húzza alá. Hosszabb távon pedig a dezintegrációs veszteség elkerülhetetlen jellegét bizonyítja.

A brexitnépszavazás háttérében meghúzódó okok vizsgálata kapcsán ismét előke-
rülnek a kampány során elhangzott állítások, a vágyak kielégítésére tett ígéretek, amelyek kapcsán okkal merülhet fel, hogy a téves (valótlan) információközlések nagymértékben befolyásolták a referendum kimenetelét. Ha ez igaz, a szerző véle-

6 E konstrukciók kapcsán egyaránt felmerülhet a kötetben részletesen nem tárgyalt differenciált integráció problémaköre. A differenciált integrációról l. részletesen HALMAI (2019c).

7 A növekedésméleti előzményekről, illetve az integráció növekedési hatásairól ld. ELEKES–HALMAI (2013a, b, 2019), HALMAI (2011, 2014, 2015, 2018a), HALMAI–VÁSÁRY (2010b, 2011).

ménye szerint a kilépés nem fogja enyhíteni a szavazók elégedetlenségét. Miután az előzetes szakmai álláspontok előre jelezték a várható gazdasági hatásokat, a kilépés mellett voksolók többségbe kerülése még inkább meglepő, de ennek ellenére az eredmény racionálisnak nevezhető érvekkel is alátámasztható. A konklúzió körében a szerző – utalva a számos bizonytalan tényezőre – kifejti, hogy hosszan tartó, kedvezőtlen kilátások prognosztizálhatók, várhatóan gazdaságilag a briteket jobban megviseli az elválás, mint az unió többi (benn maradó) államát, aminek kapcsán a további kutatások megkerülhetetlenek lesznek a téma valamennyi releváns körülményének mélyreható és alapos feltárása végett. Ugyanakkor ki kell emelnünk a tanulmány fő következtetését: a dezintegráció a mélyintegráció rendszerében szükségképpen jelentős és tartós gazdasági veszteséggel jár. A kilépés után előrejelezhető kibocsátási (GDP) szint középtávon mintegy 10 százalékkal alacsonyabb a tagság melletti scenárióhoz képest. E tartósan mérsékeltebb nemzetgazdasági teljesítmény a tanulmány szerint valójában „Brexit-adónak” nevezhető. Egy-egy brit háztartásra vetítve több mint 6000 GBP e hatás évente. Erről a teherrel a brexiter politikusok nem tájékoztatták a szavazókat. Ráadásul a negatív következmények nem a kilépés pillanatában kezdődtek. A negatív hatások gyakorlatilag a népszavazás óta érintették politikai, gazdasági és társadalmi téren az Egyesült Királyságot, illetve – előbbinél jóval kisebb mértékben – az Európai Uniót.

Elekes Andrea Nemzetközi kereskedelem – mi várható a pénzügyi szolgáltatások területén? című írásában (209–226. o.) a brexitnek a pénzügyi szektorra gyakorolt (várható) hatásait járja körül, külön kiemelve, hogy igen összetett, számos külső tényező által befolyásolt területtel van dolgunk. Ilyen tényezőnek tekinthető a globális pénzügyi válság, a bankszektorra érintő szabályozási folyamatok vagy a digitalizáció kérdése. Természetesen nem lehet szó nélkül elmenni Londonnak a pénzügyi szolgáltatások szektorában betöltött, megkerülhetetlen szerepe mellett sem, ami láthatóan szintén a kevésbé könnyen megoldható nehézségek közé sorolható tételnek tekinthető. Számos jelentősebb nagyvállalat európai központjával szintén Londont választotta, amelynek – mint a szerző rámutat – alapvetően két oka van: egyfelől a képzett munkaerőhöz való könnyű hozzáférés, másfelől pedig a passporting rendszere.

Mivel a brexit pontos forgatókönyvét nem ismerjük, több bizonytalansági tényező is előtérbe került (a szerző e tekintetben több forgatókönyv sajátosságait tekintette át). Ám bizonyosnak tartja, hogy a folyamat mind a passporting, mind pedig a kölcsönös elismerés rendszerét (valamilyen formában) érinteni fogja. A kilépésnek a versenyképességre gyakorolt, lehetséges hatásait illetően a tanulmány három releváns kérdést jár körül: az üzleti környezet változásával összefüggésben a szükséges relokációs döntések által generált nehézségeket, az Egyesült Királyság területén munkát vállaló állampolgárok helyzetét, valamint a brit cégeknek az

unió fennmaradó 27 tagállamának pénzügyi infrastruktúrájához való hozzáférésehez kapcsoló problémaköröket.

A zárógondolatok között a szerző két olyan fontos körülményt emel ki, ami a pénzügyi szolgáltatók helyzetére negatív hatással lehet: a brexit rögzített határidejét és a bizonytalansági tényezők sorát. A pénzügyi intézmények számára számos tekintetben változást hoz a brit kilépés, ami nagyfokú igazodási készséget és jó néhány kötelezettséget vetít előre. Mindenesetre az innovatív megoldások alkalmazása, a digitalizáció nyújtotta forradalmi újítások lehetőségének kihasználása önmagában bizonyosan nem tekinthető problematikusnak, de a bizonytalanság mint tényező is jól láthatóan megjelenik a horizonton.

Kutasi Gábor a font árfolyamváltásának a kivándorolt magyar munkavállalók maradási szándékaira gyakorolt hatásait igyekszik körüljárni *A brexit árfolyamhatása a nagy-britanniai magyar munkavállalók szemszögéből* című tanulmányában. (227–242. o.) A kiindulópont nyilván nem alaptalan felvetésre épít: ahogy a szerző említi is tanulmánya bevezető gondolatai között, az angol font a brexit folyamatának elindulásakor 15 százalékos árfolyamingadozást mutatott, ami nyilván mindenkire, így a magyar munkavállalókra nézve is jelentős (pénzügyi, gazdasági) hatásokkal járt. A tanulmány elméleti alapja az, hogy az Egyesült Királyságba kivándorolt munkavállalók létszáma jelentős, bérigényük viszont a brit átlag alatti, összességében pedig termelékenységjavulást idéztek elő a brit gazdaságban. (Megjegyzendő, hogy amíg a 2016-os népszavazási kampány során igen erőteljes hangok szólaltak fel a brexit melletti érvként a kelet-közép-európai munkavállalóknak a brit piacokról való kiszorítása érdekében, addig a kilépési folyamatok elindulása során már tisztán látszott, hogy az említett munkavállalói réteg hosszú távon nem lesz teljesen nélkülözhető a brit gazdaság számára.)

A gazdaságelméleti kérdések ismertetése során a szerző rámutat a munkavállalási célból történő kivándorlás hátterére, motívumaira, aminek elsődleges mozgatórugója a haszonmaximalizáció, következménye pedig – szerencsés esetben – a magasabb megtakarítási lehetőség. A megtakarítások egy részét nyilván helyben költik el, így a befogadó állam gazdaságára nézve is további pozitív hatások mutathatók ki. Az a pont, ahol igazán jól érzékelhető az esetleges árfolyam-ingadozás, az nem más, mint a munkavállalók hazautalt jövedelmének értéke. Ennek köszönhető, hogy az árfolyam-ingadozás komoly következményekkel járhat a bevándorló munkavállalók maradási, vagy esetleg hazautazási hajlandóságára; növekvő vásárlóerővel bíró hazautalt jövedelem esetében nyilván sokkal kisebb a valószínűsége a munkavállalók „székhelyének” változtatására is, mint ha ellenkező előjelű változások indulnának meg.

Az említett elméleti kérdések magyar munkaerőpiacra vetített hatásainak elemzése során az empirikus adatok rávilágítottak, hogy a lengyelek például tízszer akkora arányban hagyták el az Egyesült Királyságot a vizsgált időszakban, mint

a magyar munkavállalók (11,2 százalék vs. 1 százalék). A tanulmány két kulcskérdésre igyekszik választ adni: egyrésztől befolyásolja-e az árfolyam-ingadozás a magyaroknak az Egyesült Királyságba irányuló munkavállalási hajlandóságát, illetve, ha az előző kérdésre igen a válasz, akkor hazatérnek-e a magyar munkaerőpiacra? Az empirikus adatok arra a következtetésre mutattak rá, hogy a munkavállalók a pénztárcájukat érezhetően érintő árfolyamváltozások hatására elhagyják a brit gazdaságot, azonban – az esetleges várakozásokkal ellentétben – nem hazatérnek, hanem a saját maguk számára jelentősebb pénzügyi lehetőségeket nyújtó, nagyobb gazdasági potenciállal bíró, más uniós tagállamokban igyekeznek kihasználni az unión belüli szabad mozgás és munkavállalás nyújtotta lehetőségeket. A szerző konklúziója tehát az, hogy ilyen módon a brexittől nem várható a hazai szakképzett munkaerőhiány megoldása.

Az Egyesült Királyság a brexit következményeként az egyesült piacból, a vámunióból, valamint az unió közös kereskedelempolitikájából is távozni kényszerült; az ezzel kapcsolatos kérdéseket járja körül *Szarvas Erik A brexit Kereskedelmi Világszervezetet érintő összefüggései* című tanulmányában (243–272. o.) Noha az oly sokszor hangoztatott bizonytalansági tényező a kilépés feltételeit, pontos szcenárióját illetően számos kérdőjelet tartogatott (ezek közül nyilván a kötet zárása óta eltelt időben jó néhány kérdés tisztázódott), ami viszont már akkor bizonyosnak látszott, hogy az Egyesült Királyság megszűnik szerződő fél lenni az unió által kötött kereskedelmi megállapodásokban. Az önálló kereskedelempolitika kialakítása, az ahhoz kapcsolódó infrastruktúra megteremtése a szerző álláspontja szerint mindenképpen komoly kihívások elé állíthatja hosszú távon a briteket.

Az önálló kereskedelempolitika kialakítása végett nyilvánvaló, hogy számos új (kétoldalú) szerződés megkötése válik aktuálissá, de a szerző a legfontosabb kérdésként azt vizsgálja, hogy a brexit milyen következményekkel jár az Egyesült Királyságnak a Kereskedelmi Világszervezetben (WTO) meglévő kötelezettségeire nézve. Azt világossá teszi a tanulmány, hogy egy tekintetben egyöntetű vélemény tapasztalható: a kilépés pillanatáig a britek jogai, kötelezettségei a WTO vonatkozásában nem változnak. Az azt követő időszakra vonatkozóan azonban már igen széles spektrumon helyezkednek el a különféle vélemények az Egyesült Királyság és a WTO kapcsolatának jövőjét illetően. A releváns megállapodások (így a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrákesi Egyezmény, a GATT- és GATS-megállapodások) megkötésének, illetve vonatkozó rendelkezéseinek áttekintése alapján megállapítható, hogy az Egyesült Királyság az uniós tagságán kívül saját jogán is tagja a WTO-nak, továbbá a kilépést követően is kötelező számára a kötelezettségeket és jogokat megállapító, multilaterális kereskedelmi megállapodásokban foglaltak betartása.

Ebből következően arra a megállapításra jut a szerző, hogy ugyan a WTO-hoz való „újracsatlakozásra” nem lesz szükség, ennek ellenére a piacra jutási kötele-

zetségeit saját engedményes listákban meg kell jelenítenie. Az eljárás tehát főként a listák konkrét tartalmának az Egyesült Királyság általi meghatározásán múlik: amennyiben a korábbi kötelezettségein nem kíván érdemben változtatni, úgy vélhetően technikai jellegű lépéseket fog igényelni a tárgyalás. A valóban érdemi kérdések igazából nem is a kilépő tagállam, hanem a benn maradó 27 ország tekintetében lesznek érdekesek. A szerző az áru- és szolgáltatáskereskedelem, a kormányzati beszerzések, a polgári légitársaságok kereskedelme, valamint a vita-rendezés területét érintő elemi kérdések egyedi elemzésével zárja tanulmányát, részletesen kitérve az egyes területekre vonatkozó, várható forgatókönyvekre, a britek előtt álló tárgyalások lehetséges menetrendjére és azok kimenetelére.

Az unió működésének egyik központi kérdését, nevezetesen a költségvetéshez kapcsolódó anomáliákat, azon belül is az Egyesült Királyság e témával kapcsolatos helyzetét járja körül *Szemlér Tamás A brexit lehetséges hatásai az Európai Unió költségvetésére* címet viselő tanulmánya (273–286. o.). Elcsépelet ismétlésnek tűnhet, de e kérdéskör kapcsán is igaz, hogy számtalan bizonytalan tényezővel kell szembenézni mind a kilépő tagállamnak, mind az uniós intézményrendszernek a brexit megvalósulását követően. A szigetország az EU költségvetésének nettó befizetője. Érdemes kiemelni, hogy tisztán gazdasági vonatkozásain túl ez a tény politikai konnotációban is rendre megjelent a nyilvános közbeszédben: a brexitnépszavazást megelőző időszakban az egyik fontos érvként szolgált a kilépéspárti politikai erők kampánya során.

A tanulmány a britek belépésétől kezdve vázolja a költségvetésbe való befizetési pozíciójukat, kiemelve azon jellegzetességét, hogy azt gyakorlatilag a kezdetek óta kiegyensúlyozatlanság jellemezte. Az 1973-tól egészen 1984-ig fennálló helyzetet a fontainebleau-i ülésen hozott döntés változtatott érdemben, és az úgynevezett brit kedvezménynek köszönhetően a nettó hozzájárulás nagyságrendileg kétharmadával csökkent. A tanulmány – a briteket érintő kedvezmények mellett – bemutatja az 1990-es éveket meghatározó, azon folyamatot is, amely további öt, szintén jelentős nettó befizetői pozícióban lévő tagállam számára nyújtott kedvezmény révén érintette az uniós költségvetést. A tanulmány által érintett kérdés valójában az, hogy a kilépés milyen hatással lesz az amúgy is hosszú évek óta komoly politikai viták keresztüzébe került uniós költségvetés jövőjére.

Az egyik legtriviálisabb hatás, hogy a költségvetés tekintetében a befizetések mértéke csökken, amennyiben a benn maradó befizető tagállamok nem pótolják ki a britek kilépésével keletkezett űrt (vagy annak legalább egy részét). Egy lehetséges válasz alternatíva, hogy a kieső források akár más úton, így például a kilépő tagállamtól beszedett kereskedelmi vámokon keresztül még mindig pótolhatók lennének. Ez ugyanakkor nyilván egyúttal az unióból az Egyesült Királyság felé irányuló árukat is terhelné, így elképzelhető, hogy az végső soron mégis csökkentené a közös költségvetés bevételeit. Ezen túl a britek miatt bevezetett kedvezmények

rendszere is átgondolásra szorulhat. A tanulmány végső konklúziójából azonban – annak ellenére, hogy valószínűsíthetően végeredményképpen az uniós gazdasági növekedés lassulásával lehet számolni – apró reménysugarak is kiolvashatók. Nevezetesen, a brexit akár képes lehet az évtizedek óta terítéken lévő, ámde átfogó és hosszú távú megoldásokat ez idáig nem eredményező megújítási folyamatokat is generálni. A szerző azonban végső gondolatában hangsúlyozza azt is, hogy a brexit lehetőséget teremthet egy (régóta várt) reformfolyamat elindulására, ám nem tekinthető a reform okának, és egyúttal semmilyen garanciát sem jelent a sikeres megoldásra sem.

A kötet utolsó tanulmányát a *Kutasi Gábor – Regős Gábor szerzőpáros* jegyzi *A brexit exportra gyakorolt hatása brit és magyar szemszögből* címmel (287–302. o.), amely megfelelő elméleti-módszertani háttérre alapozva, a brexitnek a magyar és brit gazdaságra gyakorolt hatásait igyekszik számszerűsíteni. A szerzők elméleti alapul a kiszámítható általános egyensúlyi (CGE) modellt és az erre épülő gravitációs modellt alkalmazták hipotéziseik igazolásához. A módszertani kérdések tisztázását követően a brexit várható hatásainak bemutatása során – hasonlóan egyébként a kötet számos egyéb tanulmányaihoz – a szerzők világossá teszik, hogy a kilépési folyamat tényleges szcenáriója (nevezetesen: hard brexit vs. soft brexit) további bizonytalanságot gerjesztő tényező, így az egyéb ismeretlen körülmény mellett ezzel is mindenképpen külön számolni kell.

A brexitnek a magyar exportra gyakorolt hatásait illetően a tanulmány külön-külön folytat vizsgálatot mind a szolgáltatások, mind a termékek exportja tekintetében. (A tanulmány főbb megállapításai a brexit közvetlen hatásait igyekszik vizsgálni, ugyanakkor jelzi, hogy emellett a közvetett hatás – így például más, a magyar gazdasággal szoros kereskedelmi kapcsolatban álló uniós tagállam piacára gyakorolt hatásokon keresztül – is képes változást eredményezni az előrejelzésekben.) A termékek exportja tekintetében az Egyesült Királyság a brexitnépszavazás évében a kilencedik legfontosabb célországa volt a magyar gazdaságnak, ugyanakkor annak aránya és mértéke egyaránt igen hullámzóan alakult az elmúlt másfél évtizedben. Ezzel éppen ellentétesen változott a szolgáltatások exportja (folyamatos volt a növekedés), így az ország 2016-ra már hazánk harmadik legfontosabb exportpartnerévé vált.

Az összegzés alapján a szerzők rámutatnak, hogy a hard brexit forgatókönyvének megvalósulása esetén mind a termékek, mind a szolgáltatások exportjának jelentős visszaesése lenne prognosztizálható; egyébiránt hasonló eredményekkel lehetne számolni a soft brexit bekövetkezése során is. Mindazonáltal a szolgáltatások exportja terén az utóbbi szcenárió beteljesülése esetén akár még növekedést is tapasztalhatunk az Egyesült Királyságba irányuló export mértékében. Megjegyzik azonban a szerzők, hogy ezen eredményeket óvatosan kell kezelni, bizonyos

külső tényezők – mint például az EFTA-tagállamok alacsony száma – könnyen torzíthatnak az értékeken.

Ha röviden összegezni kellene a tanulmánykötetben olvasottakat, akkor talán nem ördögtől való, ha az olvasóban igen gyakran felmerül a *bizonytalanság* gondolata. Nagy valószínűséggel ez abból a helyzetből adódik, hogy a szerzők olyan eseménysorozat első lépéseit követően igyekeztek az előttünk álló hónapok/évek eseményeit modellezni, amelyre a korábbiakban nem volt példa – az Egyesült Királyság ugyanis az első a történelemben, amelyik az európai integrációs folyamatok kezdete óta a közösség elhagyása mellett döntött. Ebből, illetve már az EUSZ 50. cikkének szűkszavúságából következően ugyanis már maga a kilépés mint jogi eljárás is számos kérdőjelet és opcionális forgatókönyvet vet fel, nem beszélve azok egyik (Egyesült Királyság) vagy másik félre (Európai Unió), illetőleg tágabb kontextusba helyezve a történetet, akár az egész világgazdaságra gyakorolt, lehetséges kockázatairól. Nyilvánvalóan egyes mozzanatok előre láthatók lehettek: így például az, hogy az Európai Unió lakosság száma csökkenni fog, illetve a belső politikai erőviszonyok is jelentősen átalakulnak a britek távozását követően; de ehhez hasonlóan a brit gazdaságra gyakorolt – rövid távon bizonyos – negatív következmények sem tekinthetők meglepőnek. (Noha a brexiter politikusok ez utóbbiakat jó ideig igyekeztek tagadni.)

Összességében a tanulmánykötet rendkívül informatív, olyan összefüggéseket tár fel, amelyek nagy része időközben a gyakorlatban is beigazolódott. A mű fontos értéke a tárgyalt témakör beillesztése szélesebb összefüggésekbe. Már a kötet borítója is híven tükrözi annak célját, vagyis a brexit lehetséges forgatókönyveinek összefoglalását, illetve várható hatásainak feltárását. A fő kérdés természetesen a következő volt: „deal” vagy „no deal”, azaz megállapodás vagy megállapodás nélkül történik-e a brit EU-tagság megszűnése. A tanulmánykötet alaposan bemutatja, milyen lehetséges forgatókönyvei vannak/lehetnek a megállapodásnak, illetve a megállapodás nélküli brexit megvalósulása esetén mi történne. A tanulmánykötet ugyanakkor rávilágít: a brexit okozta károk teljes ellensúlyozása szinte lehetetlen. Csupán azok enyhítésére nyílhat lehetőség. Ennek lényeges feltétele volt a szinte a legutolsó pillanatig (még a kötet megjelenésekor is) nyitott kereskedelmi megállapodás megkötése az Európai Unióval. A mű tehát kulcsot kínál a brexit megértéséhez, szélesebb összefüggéseket is figyelembe véve. Biztonsággal ajánlható az érdeklődő olvasók számára: forgassák e kulcsot bátran.

*Szikora Tamás Attila*⁸

---

8 Szikora Tamás Attila, tudományos segédmunkatárs, Nemzeti Közzolgalmati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont, Információs Társadalom Kutatóintézet. E-mail: szikora.tamas@uni-nke.hu.

HIVATKOZÁSOK

- ELEKES, ANDREA – HALMAI, PÉTER (2013a): Growth Model of the New Member States: Challenges and Prospects. *Intereconomics: Review of European Economic Policy*, 48(2), 124–130. <https://doi.org/10.1007/s10272-013-0453-z>.
- ELEKES, ANDREA – HALMAI, PÉTER (2013b): Az új tagállamok növekedési modellje: Kihívások és kilátások. *Külgazdaság*, 57(7–8), 32–66.
- ELEKES, ANDREA – HALMAI, PÉTER (2019): How to overcome the crisis of the European growth potential? The role of the government. *European Journal of Comparative Economics*, 16(2), 313–334. <http://dx.doi.org/10.25428/1824-2979/201902-313-334>.
- HALMAI, PÉTER (2009): Felzárkózás és konvergencia az Európai Unióban. *Statisztikai Szemle*, 87(1), 41–62.
- HALMAI, PÉTER (2011): Válság és potenciális növekedés az Európai Unióban. *Közgazdasági Szemle*, 58(12), 1059–1081.
- HALMAI, PÉTER (2013): Európai integráció és szuverenitás. A gazdasági kormányzás új dimenziói. *Magyar Tudomány*, 174(4), 411–421.
- HALMAI, PÉTER (2014): *Krízis és növekedés az Európai Unióban. Európai modell, strukturális reformok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HALMAI, PÉTER (2015a): Az európai növekedési potenciál eróziója és válsága. *Közgazdasági Szemle*, 62(4), 379–414.
- HALMAI, PÉTER (2015b): Structural Reforms and Growth Potential in the European Union. *Public Finance Quarterly*, 60(4), 510–525.
- HALMAI, PÉTER (2017): Új geometria: „teljes” gazdasági és monetáris unió? A gazdasági kormányzás új dimenziói az Európai Unióban. *Magyar Tudomány*, 178(1), 6–17.
- HALMAI, PÉTER (2018a): Az európai növekedési modell kifulladásá. *Közgazdasági Szemle*, 65(2), 122–160. <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2018.2.122>.
- HALMAI, PÉTER (2018b): A Brexit lehetséges gazdasági hatásai. Gazdaságtani alapok, módszertani lehetőségek. *Európai Tükör*, 21(2), 7–32.
- HALMAI, PÉTER (2018c): Európai reformok: Többsebességű Európa? Differenciált gazdasági integráció versus átfogó reform. *Európai Tükör*, 21(3), 21–44.
- HALMAI, PÉTER (2019a): Konvergencia és felzárkózás az euróövezetben. *Közgazdasági Szemle*, 66(6), 687–712. <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2019.6.687>.
- HALMAI, PÉTER (2019b): Felzárkózás és konvergencia az európai integráció rendszerében. In: KOVÁCS LAJOS PÉTER (szerk.) (2019): *Európa közel-távol*. Budapest: Éghajlat Könyvkiadó, 189–230.
- HALMAI, PÉTER (2019c): Bevezetés: tagállami integrációs modellek, 15–27; Differenciált integráció: gazdasági integrációs modellek, 67–142. In: HALMAI PÉTER (szerk.) (2019): *Tagállami integrációs modellek. A gazdasági kormányzás új dimenziói az Európai Unióban*. Budapest: Dialóg Campus.
- HALMAI, PÉTER (2020a): *Európai gazdasági integráció*. Budapest: Dialóg Campus.
- HALMAI, PÉTER (2020b) *Mélyintegráció. A Gazdasági és Monetáris Unió ökonomiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó, <https://doi.org/10.1556/9789634545569>.
- HALMAI, PÉTER (2020c) A dezintegráció gazdaságtana. A brexit esete. *Közgazdasági Szemle*, 67(9), 837–877. <http://www.kszemle.hu/tartalom/cikk.php?id=1921>.
- HALMAI, PÉTER (2020d): GMU 2.0: felelősség versus szolidaritás? *Külgazdaság*, 64(9–10), 3–34. <https://doi.org/10.47630/KULG.2020.64.9-10.3>
- HALMAI, PÉTER (2020e) A populizmus ára: a Brexit adó. *Magyar Tudomány*, 181(12), 1621–1635. <http://doi.org/10.1556/2065.181.2020.12.6>.

- HALMAI, PÉTER (2021a): Középpontban a reziliencia. A Gazdasági és Monetáris Unió mélyülésének egyes tényezői. *Pénzügyi Szemle*, 66(1), 7–31, https://doi.org/10.35551/PSZ_2021_1_1.
- HALMAI, PÉTER (2021b): Körkérdés: Konvergencia versus divergencia? Kríziskezelés és kilábalás az Európai Unióban. *Külgazdaság*, 65(1–2), 45–48. <https://doi.org/10.47630/KULG.2021.65.1-2.45>.
- HALMAI, PÉTER (2021c): Bevezető gondolatok, 7–21; GMU 2.0? Teljes GMU felé, 21–62; A Gazdasági és Monetáris Unió rendszerének egyes sajátosságai, 197–288. o. In: HALMAI, PÉTER (szerk.) (2021): *A Gazdasági és Monetáris Unió jövője. Európai perspektívák*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- HALMAI, PÉTER (2022) Responsibility Versus Solidarity? Key Issues for the EMU. *Romanian Journal of European Affairs*, 22(1) June, 85–103.
- HALMAI, PÉTER – VÁSÁRY, VIKTÓRIA (2010a): Real convergence in the new Member States of the European Union (Shorter and longer term prospects). *European Journal of Comparative Economics*, 7(1), 229–253.
- HALMAI, PÉTER – VÁSÁRY, VIKTÓRIA (2010b): Growth Crisis in the EU: Challenges and Prospects. *Intereconomics – Review of European Economic Policy*, 45(5), 329–336. <http://repo.aki.gov.hu/26/>.
- HALMAI, PÉTER – VÁSÁRY, VIKTÓRIA (2011): Crisis and economic growth in the EU: Medium and long-term trends. *Acta Oeconomica*, 61(4), 465–485. <http://doi.org/10.1556/AOecon.61.2011.4.4>.
- HALMAI, PÉTER – VÁSÁRY, VIKTÓRIA (2012): Convergence crisis: economic crisis and convergence in the European Union. *International Economics and Economic Policy*, 9(3), 297–322. <http://doi.org/10.1007/s10368-012-0218-3>.
- KONDOR, ZSUZSANNA (2021): Járt utat a járatlanért... Könyvismertetés HALMAI, PÉTER (szerk.) (2021): *A brexit forgatókönyvei és hatásai* című tanulmánykötetéről. *Európai Tükör*, 24(1), <http://doi.org/10.32559/et.2021.1.8>.